

Героят в центъра на света – „Хаджи Димитър“ и „Обесването на Васил Левски“

27.03.2019, 23:34 ч.

ГЕРОЯТ В ЦЕНТЪРА НА СВЕТА – „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ И „ОБЕСВАНЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

1. ТЕМАТА И ХУМАНИТАРНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ВРЕМЕТО

Двете стихотворения са обединени от своята тема - смъртта на знакови фигури от народната борба за свобода. В този момент от Българското възрождение на преден план излиза нуждата българите да бъдат убедени, че свободата е ценност, заради която си заслужава човек да пожертва живота си. С други думи, смъртта за свободата на отечеството се възприема като символ на готовността на българския народ да извоюва своята независимост. В своята статия „Петрушан“ Ботев казва дословно: **„Те измряха, но тяхната смърт беше громен удар за Турция, громен и за нашето отечество – на първата възвести падането, на второто възрождането.“** Ботев иска да внуши на българите именно това символно значение на смъртта за отечеството. В този смисъл задачата на двете стихотворения е да се съхрани паметта и да се сътвори славата на най-важните български герои. А това е нужно, за да могат българите непрекъснато да си припомнят свещените ценности на нацията, да се въодушевяват за следване на героичния пример и да се укрепва вярата им в безсмъртието на общността.

Тази задача обаче не може да се изпълни само с прост разказ за смъртта на героите. Нужно е техният подвиг да бъде показан като нещо специално, сравнимо с най-големите примери от историята на човечеството. Ето защо Ботев изгражда двете стихотворения, използвайки универсалните културни модели на мита и легендата, които са били добре познати на тогавашните българи, тъй като фолклорът и религията са били жива практика.

Подходът на Ботев е много рискован, но и много успешен – той разказва за конкретни исторически събития, но ги представя като универсални сюжети на културата. Единият е митологичен („Хаджи Димитър“), а другият е легендарен („Обесването на Васил Левски“). Нека видим как се постига това универсализиране на конкретните исторически факти.

Още първият стих на „Хаджи Димитър“ е свързан с историческите обстоятелства, съпътстващи смъртта на знаменития войвода. Знае се, че в месеците след разбиването на четата в средите на емиграцията са се носели слухове, че Хаджи Димитър е жив. Такива сведения са се появявали дори в печата, като най-активни в това отношение са били Каравеловите вестници, в които Ботев е бил основен сътрудник. Възгласът **„Жив е той, жив е!“** сякаш иска да отговори на тези слухове и да потвърди мълвата. С други думи, началото на стихотворението е свързано с конкретен исторически факт. От друга страна обаче, мотивът за лежащия на върха на планината герой – заспал или ранен и затова престанал да изпълнява задачата си на закрилник на общността – присъства във фолклора на почти всички народи по света. Значи това е един универсален сюжет, отразяващ надеждите на хората, че героят, когото те възприемат като въплъщение на своята общност, е жив някъде на върха на свещената планина и един ден отново ще се появи, за да ги

защитава. С други думи, докато героят е жив, ще е жив и неговият народ.

По-нататък стихотворението продължава да редува исторически факти с митологични образи и мотиви. Героят лежи на върха на Балкана, което е историческа истина. В същото време обаче Балканът е онази българска планина, която има функцията на свещен символ за българското национално пространство, подобно на Олимп за гърците или свещената планина Синай за евреите. Действието се развива през лятото („жътва е сега“), което отговаря на историческите обстоятелства, но картината на слънчевия кръговрат има несъмнено митологично-обобщителен характер. В стихотворението се споменава името на Караджата, както и сведението, че той е загинал („и търсят духът на Караджата“), което е исторически факт, но всичко това се случва в условията на една подчертано митологична картина с грижещи се за юнака самодиви и полета им в небесата. Митологичен по своя характер е и мотивът с животните болногледачи – също често срещан във фолклора на повечето народи по света. Стихотворението показва агонията на един конкретен борец за свобода („ще да загине и този юнак“), но неговият подвиг е издигнат до универсално обобщение за саможертвата в името на висша ценност („тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“). А впечатляващата нощна картина е толкова конкретна и въздействаща, че читателите често се питат дали наистина първо се чува шумът на гората, а едва след това появява вятър, но в същото време е и образ на цялата космическа хармония, такава, каквато я намираме в митологията.

Подобен е случаят и с „Обесването на Васил Левски“. Стихотворението показва едно конкретно историческо събитие в достоверни обстоятелства – зима край град София, начин, по който е бил екзекутиран героят. В същото време описанието на всенародната скръб, което творбата ни поднася, поразително напомня на описанието на най-знаковата екзекуция в историята на човечеството – Христовото разпятие. Участниците в събитието са същите: синът, майката, ученикът (този, който говори), палачите. Реакцията на природата е същата – смъртта на героя е посрещната от ужасни природни бедствия. Покрусата на общността е същата – целият народ страда от огромната загуба. Тези съвпадения не са случайни. Рисувайки такава картина, Ботев иска да внуши на своите читатели, че смъртта на Васил Левски има същото значение за историята на българския народ, каквото е значението на Христовото разпятие за човешката история въобще. С други думи, това е свещена саможертва в името на велика цел.

2. КОНФЛИКТЪТ КАТО СБЛЪСЪК НА ЦЕННОСТИ

Присъствието на поробителя се усеща навсякъде в Ботевите стихотворения. Но не сблъсъкът с него е изведен на преден план. Нещо повече: от единствената запазена чернова на Ботево стихотворение – текстът на „Обесването на Васил Левски“, се вижда, че той съзнателно изоставя всяко споменаване на тирана. В по-ранните варианти на стихотворението е показано самото обесване, командвано от пашата, но по-късно тези строфи са изоставени. Защото конфликтът с поробителя е ясен и няма защо да се поставя. За Ботев е по-важно да покаже друг сблъсък – между робството и свободата като състояния на духа. Той иска да накара българите да пожелаят свободата и да отхвърлят робството вътре в себе си. Точно затова му е нужен и примерът на героите, които жертват живота си, за да докажат на всички, че за отечеството трябва да се умре. Само когато всеки българин пожелае свободата в сърцето си и следва примера на героите, България ще се освободи, а нейният свещен глас няма да е глас в пустиня.

Ето защо е важно подвигът на героите да не бъде забравян. Защото забравата означава робство и смърт. Но това не е смъртта в името на велика цел, а кучешка смърт по волята на тирана. За да не се случи това, са нужни певци. Тяхната задача е да съхранят паметта и да сътворят славата на героите, да се борят със забравата и безразличието. Между героя и неговия народ трябва да съществува единство. И точно това единство искат да изградят двете стихотворения.

На трето място, конфликтът между свободата и робството се изразява в сблъсък между делничното и свещеното. Макар че човешкият живот преминава основно в делничните грижи за хляба, това не бива да е единственият стремеж на човека. Затова в стихотворенията непрекъснато се напомня за съществуването на свещеното – в „*Хаджи Димитър*“ е представено едва ли не цялото българско мироздание, обединено от фигурата на героя, а в „*Обесването на Васил Левски*“ е показан свещеният образ на майката родина, в чието име той загива. Само тези, които са способни да надмогнат делничния живот и да се устремят към свещените ценности, заслужават човешки живот и свобода.

3. ГЕРОЯТ КАТО МЯРА ЗА ЧОВЕШКОТО

Задачата на двете стихотворения очевидно е да постави двамата възпявани герои в центъра на българския свят и да ги превърне в негов морален връх и пример за подражание, утвърждаващ ценността на свободата и решимостта на човека да се бори за нея с цената дори на собствения си живот. За това говори фактът, че „*Хаджи Димитър*“ е поместено от Ботев в центъра на добре обмислената композиция на „*Песни и стихотворения*“ (а съществува вероятност „*Обесването на Васил Левски*“ да е написано, за да изпълнява същата функция в замисляната от поета втора книжка на стихосбирката). Известен е фактът, че именно тези две стихотворения заедно с портретите на Хаджи Димитър и Васил Левски Ботев е отпечатал в издадените от него календари за 1875 и 1876 г. В традиционното общество календарите са използвани основно за определяне на празниците, посветени на светци. В Ботевите календари освен християнските празници са били отбелязани и дните на „**великомъченик Хаджи Димитър**“ и „**мъченик Васил Левски**“, заедно с дните и на още някои борци за българската свобода.

Безспорно е, че двамата герои са реални исторически личности. В същото време обаче техните образи, сътворени от Ботев, а след това възприети от цялата българска култура, са изградени според утвърдените модели на мита и легендата, за да се превърнат в съвършени образци за подражание. Именно тези две културни форми изпълняват задачата да оформят убежденията, чувствата, нагласите и препоръчителните модели за поведение на човешките общности. А новосъздаващата се модерна българска общност – нацията – несъмнено е имала нужда от тях.

Така, както е изграден в едноименното стихотворение, образът на Хаджи Димитър притежава всички черти на митологичния културен герой. Този герой, както се знае, дава на хората нещо много важно за тях, с което нарушава съществуващия ред и променя цялото мироздание. Затова той най-често е принуден да плати висока цена. Нека си спомним само за героя Прометей, който заради дарения на хората огън е прикован от Зевс на върха на планината Кавказ. Приликите на Хаджи Димитър от Ботевото стихотворение с митологичния образ на Прометей са повече от очевидни. И той лежи на върха на планината, принесъл себе си в жертва заради едно голямо благодеяние за хората. Само че в този случай това е не огънят, а борбата за свобода. Също както

при Прометей, и кръвта на Хаджи Димитър непрестанно тече, но никога не спира, защото героят не бива да умре. Не бива, защото той е въплъщение на цялата общност, неин закрилник и посредник между земния свят и света на свещените ценности. Докато е жив героят, ще бъде жива и общността. Затова и въпросът „жив ли е Хаджи Димитър в Ботевото стихотворение, или е загинал?“ остава без ясен отговор. От една страна, за да бъде верен на историческата истина, Ботев трябва да съобщи, че героят е паднал в битката за свобода и тази негова саможертва трябва да послужи за пример на следовниците. От друга страна обаче, бидейки въплъщение на нацията, героят трябва да е жив, за да живее и тя. Затова не само стихотворението, но и народната мътва не иска да повярва, че героят е мъртъв – разпространяваните слухове, че Хаджи Димитър е жив, са закономерна проява на тази необходимост, инстинктивно почувствана от всички българи. Впрочем подобни явления се наблюдават на различни места и в различни времена, което говори, че става дума за един универсален културен модел.

За да обобщим, нека повторим кои са основните характеристики на културния герой, които го правят естествен център на мирозданието:

Този герой трябва да подреди света и даде на хората някакво ценно благо. В нашия случай това е борбата за свобода. Създал по този начин новия световен ред, героят става негов основен защитник от настъпващия хаос.

Поправяйки световния ред, героят изгражда и обществото. Именно оттук идва и неговата функция на въплъщение на „нашата“ общност, като се явява неин обединител и основен защитник.

Тъй като героят е свързан едновременно и с космоса, и с общността, той се явява основният посредник между природата и културата, между делничното и свещеното.

За да изпълни всички тези свои задачи, героят трябва да е млад и силен. Ето защо младата общност – нацията – не може да се обедини от стария етнически герой Крали Марко. На нея ѝ е нужен нов представител, който българската възрожденска литература създава в образа на хайдутите и техните най-изявени представители като Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

Изпълнявайки своята мисия, героят нерядко е принуден да се пожертва. Неговата смърт обаче винаги се мисли като неокончателна, защото той при нужда може да се върне от царството на мъртвите, за да управлява живота на общността. Испитанията, през които минава, се възприемат като цена, която трябва да се плати в името на човечеството.

За разлика от митологичния образ на Хаджи Димитър, образът на Васил Левски е изграден по съвсем друг начин. Това личи най-вече от факта, че в едноименното стихотворение неговата смърт по никакъв начин не е поставена под съмнение. От друга страна, макар и мъртъв, героят виси на бесилото „със страшна сила“. Откъде е тази сила в едно мъртво тяло? Този въпрос, както и лесно откриващите се прилики между картината, описана в стихотворението, и картината на Христовото разпятие, подсказват, че образът на Левски е замислен като своеобразен двойник на Спасителя в името на българската свобода.

Образът на легендарния свършен герой, както помним от изученото в 8. клас, притежава някои задължителни характеристики. А те са:

Героят по рождение получава някаква изключителна сила, проявена в неговата действена добродетел, позволяваща му да извършва легендарни подвизи.

Тези негови подвизи са свързани с устойчивите атрибути на героя, както и с неговите легендарни назовавания, по които той бива разпознаван навсякъде.

Най-важната проява на действената добродетел на героя, както и най-съществената му отлика от обикновените хора е способността му да твори чудеса.

Със смъртта на героя неговата сила не изчезва, а се материализира в неговите реликви, обикновено наричани „**мощи**“ (от сила, мощ). Ето защо мъртвото тяло може да виси със страшна сила.

По този начин мъртвият се оказва по-силен от живите. Те търсят в него закрила и застъпничество, неговият пример е обект на подражание и следване. Точно затова героят „**не умира**“, а продължава да живее не само в спомените, но и в действията на своите следовници.

Така, превръщайки две исторически личности в основни образци за следване и подражание, двете Ботеви стихотворения изграждат един устойчив модел, според който българите преживяват света. И до ден днешен тези образи, заедно с образа на техния верен последовател – самият Ботев, са в центъра на българското национално мироздание. И не напразно трите дати – 19 февруари, денят на Левски, 2 юни, денят на Ботевата смърт, и 2 август, денят на смъртта на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, са в центъра на националния героичен календар.

4. ОБРАЗЪТ НА СВЕТА, СЪЗДАДЕН ОТ „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ И „ОБЕСВАНЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

В образа на света, създаден от двете стихотворения, се преплитат историческа достоверност и символно обобщение. Съчетаването на тези два подхода прави внушението на двете творби толкова силно, защото на историческия факт се придава символна съдържателност, а на митологичното обобщение – историческа достоверност. Но за да може читателят да разбира смисъла на двете стихотворения, той трябва да е в състояние да разчита символните внушения на основните образи. Ето защо тук ще ги представим накратко.

Балканът и полето. Това са двете страни на националното пространство. Хората се трудят на полето, там преминава техния живот. Затова то е символ на делничното битие. С определянето му като „робска земя“ обаче Ботев иска да внуши идеята, че народът и земята вече не са едно и че нормален живот не може да има, докато трае робството. Балканът, както всяка планина, е символ на свещеното. В митологиите планината е заместител на световното дърво, съединяващо земята и небето. На върха на свещената планина живеят боговете и героите, защитаващи общността, и затова идеята за свободата е свързана с излизането в Балкана.

Лежачият на върха на планината герой. Той въплъщава представата на общността за самата себе си. Героят е неин закрилник, водач и основен посредник между земното и свещеното, както и между човека и природата. В представата, че героят лежи безсилен и тежко ранен, се отразява идеята за кризата, която общността преживява, но с факта, че той е жив и ще бъде вечно жив, се изразява надеждата, че и общността ще оцелее и ще пребъде.

Помагащите животни. В Ботевото стихотворение са споменати **орелът** (орлицата), **соколът** и **вълкът**, както и митологичните същества **самодиви**. Интересното тук е, че две от тях – орелът и соколът, са представители на соларния ред и се възприемат като благоприятни за хората, докато вълкът и самодивите са по-скоро враждебни хтонични същества. Орелът винаги символизира властта и суверенитета на дадена общност, а соколът е символен заместител на небето (Уран) – носител на мъжката сила и юначеството. Заради това тяхната поява е закономерна. Вълкът обаче във всички митологии е свързан със смъртта. Най-често го изобразяват като пазач на границата

между света на живите и света на мъртвите. Фактът, че той помага на героя да оздравее, внушава идеята, че не го пуска в царството на мъртвите, а иска да го задържи жив. Самодивите, от своя страна, приличат на митологичните амазонки. Затова, макар и по принцип да са възприемани като враждебни и опасни, те често се изобразявани като помагачи на юнаците. Освен това самодивите като хтонични същества изпълняват ролята на посредници между земния и подземния свят и могат да взимат душата на умирация. Ето защо юнакът се обръща именно към самодивата да му вземе душата.

Слънцето. В митологията то е основният символ на реда и доброто, защото неговата светлина и топлина са необходими за живота. Много са веществата и предметите, които изпълняват ролята на негов символичен заместител – златото и хлябът например. Освен това слънчевият кръговрат изразява безкрайността на житейския цикъл. В Ботевото стихотворение обаче слънцето е „сърдито“, а от неговите безмилостни лъчи юнакът трябва да бъде пазен. По този начин се внушава идеята, че има криза между човека и космоса. За разлика от слънцето, звездите, които са основният символ за космически ред и хармония, са благосклонни към юнака.

Майката родина. Във възрожденската литература много по-често се появява образът на отечеството – наследството на бащите, което свързва хората не по силата на кръвната връзка, а по силата на общите задължения. В „Обесването на Васил Левски“ образът на майката е уподобен на Богородица и по този начин се подчертава връзката между смъртта на героя и евангелската история.

Бесилото. То е показано като символично подобие на кръста – заради свещената саможертва в името на велика цел смъртта на героя се възприема не като позорна, а като величествена.

Песента. И в двете стихотворения звучат песни. Освен символичния смисъл на възпяване, които песента внася, тя е важна, защото показва единството между хората, а в песента на Балкана или зимата – единството между хората и природата, между тяхното преживяване на събитието.

5. МЯСТОТО НА „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ И „ОБЕСВАНЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ В КУЛТУРНАТА ИСТОРИЯ

Това са може би двете най-влиятелни стихотворения в българската култура. Многобройни са свидетелствата как те въодушевяват други борци за свобода, как се пеят и рецитират, за да се изрази общото национално чувство. Образи и мотиви от тях често, явно или скрито, се цитират в други художествени произведения, строфата „**тоз, който падне...**“ се поставя върху паметници и възпоменателни плочи. Начинът, по който българите възприемат националните си ценности, образи, представи и нагласи, чувства и убеждения, в много голяма степен са изградени с помощта на тези стихотворения. Всеки българин по един или друг начин се докосва до тях, знае ги, пее ги, изгражда представите си за добро и зло под влияние на техните сюжети. По този начин те се превръщат в център на българската национална идентичност.